

دُنیا وِچ انگریزی دی چڑھت

پنجم اکتوبر 2007 وچوں

گلوبلائزیشن (Globalisation) دے ایس جگ وِچ انگریزی نے دُنیا دیاں دوسریاں بولیاں دے مقابلے وِچ اک بھارو بولی دا رتبه لے لیا اے۔ انگریزی نوں سائنس، ٹیکنالوجی، وِچار، پيارے، اُساری تے انج دے ہور پڑاں دی بولی نیا جا رہیا اے۔ ایس دنیا بارے تازہ تے نوں جانکاری لین لئی بندے نوں انگریزی دا آؤنا ضروری اے۔ ایس لیکھ دا مقصد دنیا وِچ انگریزی دی سرداری نوں پرکھوس نظریئے نال ویکھنا اے تے ایہہ وی ویکھنا اے کہ کیہ انگریزی سچ سچ ہی اوہ رول نبھا رہی اے، جس دا ایس دے سبندھ وِچ دعویٰ کیتا جا رہیا اے۔ ایس لیکھ وِچ ایہہ وی درسایا جاسی کہ معاشی، سیاسی تے رہتل پڑاں وِچ انگریزی بولدے لہندے دیساں دا دنیا دے دوسرے دیساں اُتے غلبہ تھپن وِچ انگریزی کس طرحاں مدد کر رہی اے۔ انگریزی، انگریزی بولدے لہندے دیساں دے علم تے وِچار لبہہ نوں مرکز وِچ پکایاں کر رہی اے تے دوسرے سماجاں دیاں بولیاں، رہتلاں تے علماں نوں حاشیئے ول دھک رہی اے۔ انگریزی غیر انگریزی سماجاں نوں لہندے دے علم، سائنس تے ٹیکنالوجی پرنے کر رہی اے۔ ایہناں دھارناواں بارے وِچار وِٹاندا کرن لئی اسیں دو پرمکھ سوالاں اُتے گوہ کر سائیں۔

1- انگریزی دُنیا دی بھارو بولی کیویں بنی؟

2- اجوکی دُنیا وِچ انگریزی دی مثل کس طرحاں دا رول نبھا رہی اے؟

انگریزی دُنیا دی بھارُو بولی کیویں بنی؟

کوئی وی بولی ایس کر کے بھارُو بولی نہیں بندی جو اوہ سوئی اے جاں اوس وِچ وچار اُچ دی ودھ سکت اے۔ نہ ہی کوئی بولی ایس کر کے بھارُو بولی بندی اے کہ اوس نون بولن والیاں دی گنتی چوکھی اے۔ سگوں اک بولی ایس کر کے بھارُو بولی بندی اے کہ اوس نون بولن والیاں کول طاقت (فوجی، معاشی، سیاسی تے رہتلی) ہوندی اے۔ ایس کھیتز وِچ کم کردے اک عِلم وان ڈیوڈ کرسٹل دے لفظاں وِچ:

”کوئی وی بولی اپنے اندر لے گُناں کر کے جاں وڈے لفظ بھنڈار کر کے جگت بولی نہیں بندی جاں ایس کر کے جگت بولی نہیں بندی کہ پیتے سے ایس وِچ مہان سُلکھ لکھیا گیا سی جاں ایہہ کدے مہان رہتل جاں دھرم نال جُوی رہی سی۔ ایہہ ضرور اے کہ ایہہ ساریاں گلاں کسے اک جی نون اجیہی بولی سکھن لئی پریر سکدیاں نیں پر ایہناں وِچوں کوئی وی اک کارن جاں ایہہ سارے کارن رل کے بولی دا سنسار پدھر اُتے پسار یقینی نہیں بنا سکدے۔ اصل وِچ اجیہے کارن بولی دا اک جیوندی بولی دے طور حاضر رہنا وی یقینی نہیں بنا سکدے.....

اک بولی، جس وڈے کارن کر کے جگت بولی بندی اے، اوہ اے: ایس نون بولن والے لوکاں دی سیاست خاص کر کے فوجی طاقت.....

پر جگت بولی دا غلبہ صرف فوجی زور پاروں ای نہیں ہوندا۔ فوجی طور اُتے مگزی قوم کسے بولی نون تھپ تاں سکدی اے، پر ایس نون چالو رکھن تے ایس دا پسار کرن لئی معاشی طور اُتے مضبوط قوم دی لوڑ اے۔“ (7-8)

ڈیوڈ کرسٹل دا وچار دُنیا بھر وِچ انگریزی دے پسار دی بھرپور تفسیر کردا اے۔ دُنیا دے اک وڈے حصے اُتے برطانیہ دی کالونی گیر جت نے برطانوی سامراج دے علاقیاں وِچ انگریزی تھپن وِچ اک وڈا رول نبھایا۔ بہت سی وادی دور توں بعد برطانیہ تے

امریکہ، جو دوسری سنسار جنگ توں بعد انگریزی بولن والی اک نویں بستی وادی طاقت بن کے اُبھریا، ولوں انگریزی دے پھار لئی کیٹے گئے وگ تگ جتناں نے ساری دُنیا وچ انگریزی دے غلبے نوں چالو رکھن وچ مدد کیٹی اے (92: 7 Phillipson,) آؤ بستی وادی تے اُتر بستی وادی دور وچ انگریزی دے پھار اُتے کھلا روئیں نظر ماریئے۔

کالونی گیری تے انگریزی بولی

برطانوی سامراجیاں نے اپنے ادھین آؤندے علاقیاں وچ اجیہیاں پڑھائی ویونتاں بنائیاں جو اوہناں دے ہت پُور دیاں سن۔ کالونیاں وچ پڑھائی (تعلیم، ودیا) دا اک ٹپا کالونیاں دے لوکاں وچوں پڑھے لکھے لوکاں دی اک اجیہی جماعت (میل) پیدا کرنا سی جو کالونی گھراں تے کالونیاں دے لوکاں وچکار وچولیاں دا کم کر سکے۔ 1835 وچ لارڈ میکالے پبلک انسٹرکشن بارے گورنر جنرل دی کمیٹی دا چیئرمین سی۔ اوس ویلے ہندوستان وچ انگریزی نوں پڑھائی وسیلے وجوں ورتن دے حق وچ دلیل دیندیاں اوس نے کہیا:

”آپنے گھٹ وسیلیاں کارن وڈی گنتی وچ لوکاں نوں پڑھانا ساڈے لئی اوکھا اے۔ ایس سمیں سانوں اک اجیہی جماعت پیدا کرن دے جتن کرنے چاہیدے نیں، جو ساڈے تے ساڈے راج ادھین آؤندے کروڑاں لوکاں وچکار دوہولے دا رول ادا کر سکے، اجیہے لوکاں دی جماعت جو رنگ تے نسل دے آدھار اُتے ہندوستانی ہون پر سواداں، وچاراں، قدراں قیمتاں تے مت پکھوں انگریز۔“ (Quoted in Pennycook: 78)

میکالے دے وچاراں دے آدھار اُتے کالونی گیر سرکار نے کئی اجیہے قدم چلے جیہناں نال ہندوستان وچ انگریزی دے ہتھ مضبوط ہوئے۔ نمبر اک، حکومت نے ہندوستان وچ یورپی سُلکھ تے سائنس نوں اُتساہت کرن دا فیصلہ کیا۔ نمبر دو، حکومت

نے پڑھائی لئی راکھویں ساری رقم انگریزی پڑھائی اُتے لاؤن دا فیصلہ کیا۔ 1837 وچ کالونی گیر سرکار نے فارسی دی تھاں انگریزی نوں عدالتی بولی بنا دتا (Phillipson) ایہناں ورتاریاں نے انگریزی نوں چنگی طرحاں ہندوستان وچ تھاپیا تے ”انگریزی پڑھائی، حکومت، ونج تے پار دی اکو اک بولی بن گئی، گھٹ لفظیں سماج دے سارے رسمی پڑاں دے کم کاج دی بولی بن گئی۔“ (Misra, quoted in Phillipson: 111) میکالے دلوں ہندوستان وچ انگریزی نوں پڑھائی وسیلہ بناؤن دی دلیل چکھے صرف ایہہ ہی کارن نہیں سی کہ اوہ راج لئی وچولے پیدا کرنا چاہوندا سی، سگوں میکالے نوں ہندوستان دے دیسی علم تے سلیکھ نال امتاں دی کریہت سی۔ اوں دا کہنا سی کہ ”یورپ دی اک چنگی لائبریری دی اک شیلف ہندوستان تے عرب دے سچے دیسی سلیکھ دے برابر اے تے سنسکرت وچ لکھیاں ساریاں کتاباں توں ملدی توارینچی جانکاری دی قیمت انگلینڈ دے پریپریری سکولاں وچ ورتے جاندے خلاصیاں وچ ملدی جانکاری توں گھٹ اے۔“ (Pennycook:79) ایہناں بٹپیاں پاروں اسیں سوکھیاں ہی کہہ سکدے ہاں کہ ہندوستانی لوکاں نوں انگریزی وچ پڑھان نوں میکالے آپنا اک بہت وڈا فرض سمجھدا ہوسی۔

میکالے دلوں ہندوستان وچ انگریزی وچ پڑھان دی چلائی نیٹی ہندوستان وچ کجھ سماں جاری رہی۔ اُنھویں صدی دے اخیر اُتے ایہہ نیٹی ”بولیاں دی درجہ بندی“ اُتے آدھارت نیٹی وچ بدل گئی۔ ایس نیٹی موجد پڈھلے پڈھرا اُتے ستھوایاں بولیاں پڑھائی دا وسیلہ بن گئیاں پر اُتلے پڈھرا اُتے انگریزی پڑھائی دا وسیلہ بنی رہی۔ ہندوستانی ودوان خوجھندانی دے سانگے نال فلپسن لکھدا اے، ”اسدھے راج“ دی برطانوی نیٹی دی کامیابی ایس گل وچ سی کہ اُتلے درگ نوں صرف انگریزی راہیں پڑھایا لکھایا جاوے تے دوسرے لوکاں نوں مڈھلی سکھیا ستھوایاں بولی وچ دتی جاوے

تے اوہناں وِچ جیہڑے تھوڑے جیہے لوک سیکنڈری پدھر تے پڑھائی جاری رکھن،
 اوہناں دا پڑھائی وسیلہ انگریزی وِچ تبدیل کر دتا جاوے۔“ (112)

برطانیہ دیاں افریقی بستیاں وِچ وی حالات ہندوستان ورگے سن۔ مُڈھلے سالان
 وِچ پڑھائی ستھوویاں بولیاں وِچ دتی جاندی سی۔ جدوں پڑھیار سیکنڈری تے اُچ
 پڑھائی کردا سی تاں اوس دا وسیلہ انگریزی ہو جاندا سی۔ افریکہ وِچ پڑھائی ورتارا بناؤن
 والیاں دی سوچ سی کہ ایس توں بنا کوئی چارائیں نہیں اے۔ اوہناں دے منان وِچ افریقی
 رہتل تے علم دا کوئی آدر نہیں سی۔ 1873 وِچ لہندے افریکہ دا پڑھائی انسپکٹر ریورینڈ
 میٹکاف سینٹر سہی کردا سی کہ ”افریقی لوکاں دی آپنی کوئی وار نہیں“ تے اوہ ستھوویاں
 بولیاں وِچ پڑھان دا سخت وِروڈھی سی (Phillipson, 116)

افریکہ دے کئی حصیاں وِچ قوم پوجاں ولوں سکول چلائے جان دے سن جیہناں وِچ
 پڑھائی ستھوویاں بولیاں وِچ کرائی جاندی سی۔ کجھ کویاں وِچ کالونی گیر اتھارٹیاں
 نے ایہناں سکولاں نوں اپنے اِھین لے کے انگریزی نوں پڑھائی وسیلے پاروں اُتے
 ٹھوس دتا۔ کینیا دا لکھیاری گئی وا تھیوگو، پرائمری سکول دے اپنے تجربے بارے ایس
 طرحاں لکھدا اے:

”کینیا وِچ 1952 وِچ ایمرجنسی حالتاں دا اعلان کر کے دیس بھگت قوم پوجاں
 ولوں چلائے جان دے سارے سکولاں نوں کالونی گیر حاکماں نے اپنے اِھین کر لیا
 تے اوہناں نوں انگریزاں دی پردھاگی یٹھ چلدے ڈسٹرکٹ ایجوکیشن بورڈ دے اِھین
 کر دتا۔ انگریزی میری رمی پڑھائی دی بولی بن گئی۔ انگریزی کینیا وِچ بولی توں کتے
 ودھ شے بن گئی: ایہہ اجیہی بولی بن گئی، جس اگے باقی ساریاں بولیاں نوں آدر نال
 سُرُھکاؤنا پیندا سی۔“ (114)

سُچے روپ وِچ کالونی گیر پڑھائی پر بندھ ایس ڈھنگ نال تیار کیتا گیا سی کہ

ڈھانچ گت پدھر اُتے سکول سسٹم وچ انگریزی نُون فائدہ پہنچدا سی۔ پڑھائی دے بجٹ دا وڈا حصہ انگریزی پڑھاؤن اُتے لایا جاندا سی۔ ایس دے نال ای نصابی پڑھائی دے سبندھ وچ مڈل، سیکنڈری تے اُچ پڑھائی دے پدھر اُتے انگریزی نُون اچھ دتی جاندی سی۔ جیویں اگلی جماعتے چڑھن لئی پڑھیاری لئی انگریزی مضمون وچوں پاس ہونا ضروری سی۔ بھابھوں کسے پڑھیاری نے دوسرے مضموناں وچ چنگے نمبر لئے ہون، پر جے اوہ انگریزی وچوں فیل ہو جاوے تاں اوس نُون فیل نیا جاندا سی۔ گوگی وا تھیاگو کینیا وچ اچھے ورتارے نُون ایس طرحاں بیاندا اے:

”میرے سمیں، پرائمری توں سیکنڈری وچ جان دی چون اک امتحان راہیں ہوندی سی، جس نُون ’کینیا افریکن پریلیمینری ایگزامینیشنز‘ کہیا جاندا سی۔ ایس امتحان وچ قدرتی پڑھائی توں لے کے سواہلی (ستھاویں بولی) تک چھ مضمون پاس کرنے پیندے سن۔ سارے پیپر انگریزی وچ لکھے ہوندے سن۔ کوئی وی جی ایس امتحان وچوں پاس نہیں سی ہوندا، جے اوہ انگریزی دے پرچے وچوں فیل ہو جاوے۔ دوجے مضموناں وچوں اوہدے بہت چنگے نتیجے آئے ہون نال وی کوئی فرق نہیں سی پیندا۔“ (115)

انج برطانوی سامراج دے انگریزی نہ بولن والے کھتیاں وچ انگریزی نُون اک غلبے والی بولی پاروں پکیاں کیتا گیا۔ ایس کم لئی برطانوی کالونی گیر حاکماں نُون برطانیہ وچوں پوری کھل سی۔ برطانیہ دے کئی لکھیاری سہی کردے سن کہ انگریزی بولی اک وڈی بولی اے تے ایس دا دُنیا دے سارے لوکاں نُون لاکھ ہوسی۔ دوجیاں دا وچاریسی کہ انگریزی دا مقدر اے کہ اوہ دُنیا دی نمبر اک بولی بنے۔ مذہبی ستھاں وی انگریزی بولی نُون آپنا ڈھانسا دتا۔ کئی مذہبی لوکاں دا وچاریسی کہ برطانیہ نُون دُنیا دے دوجے لوکاں نُون ”اشراف بولی“ سکھاؤن دی ذمے واری رب دی مرضی نال دتی گئی اے۔ ہندوستان دے سبندھ وچ مذہبی لوک ایہہ وی سوچدے سن کہ ”انگریزی بولی دی

دوتوں تے سمجھ ہندواں نُون دلیل سکھاسی تے اوہ عیسائیاں دی رعایا پاروں آپنے
 فرضاں بارے نویں تے چنگیرے وچار اپناون جوگے ہو جاسن۔“

(Pennycook:101)

امریکی کالونی گیراں نے آپنیاں کالونیاں وِچ دی انگریزی ٹھوسی۔ پینی کک آپنی
 کتاب وِچ پیورٹو ریکو، فلپین تے گوام دیاں مثالاں دیندا اے۔ پیورٹو ریکو وِچ
 انگریزی نُون سرکار، پڑھائی تے سرکاری جیون دی بولی بنایا گیا۔ فلپین وِچ امریکی حاکم
 دوجے لوکاں نُون وکھان لئی اک ایشیائی لوک راج تھاپنا چاہوندے سن۔ ایہدے لئی
 اوہناں دا مکھ دھیان سکولاں، انگریزی تے پڑھے لکھے شہریاں اُتے ٹکیا ہو یا سی۔ سن
 1898 وِچ لہندے اڈول مہا سمندر وچلا ٹاپو گوام امریکی راج ادھین آ گیا۔ سن
 1906 وِچ انگریزی نُون اوتھوں دیاں عدالتاں تے سرکاری کماں کاراں دی بولی بنا دتا
 گیا۔ سن 1922 وِچ پڑھیاراں نُون سکولاں وِچ اوتھوں دی ستھائیں بولی چیمورو بولن
 دی منہاں کر دتی گئی تے چیمورو دیاں ڈکشنریاں نُون اگ لادتی گئی۔ (فلپین: 153)

اُتر بستی وادی دور وِچ انگریزی نُون ودھاوا

دوجی جگت لام توں مگروں برطانیہ تے امریکہ نے انگریزی نہ بولن والے تہی دُنیا
 دے دیساں وِچ انگریزی دا پھار کرن لئی جتن کیئے۔ کیوں جو اوہ سمجھدے سن
 انگریزی دی سکھلائی آپنے آپ وِچ اوہناں لئی اک وڈا وپار اے، ایہہ تہی دُنیا دے
 دیساں نال اوہناں (برطانیہ تے امریکہ) دے وپار وِچ وادھا کرن وِچ مددگار اے
 تے ایہہ اوہناں دی خارجہ پالیسی دے نشانیاں دی پُرتی لئی بانہہ بلی اے۔ ایس دے
 نال ای انگریزی دا ودھاوا اُساری دے نظام دا اک پر مکھ مُدا بن گیا۔ سچے رُوپ وِچ
 دوجی جگت لام مگروں تہی دُنیا دے دیساں اُتے اوہناں (امریکہ تے برطانیہ) دا اثر
 رسوخ تے کنٹرول رکھن وِچ انگریزی دے پھار نے گن بوٹ ڈپلومیسی مطلب ہتھیاراں

دی گٹ نیٹی دی تھاں لے لئی۔

برطانیہ لئی برٹش کونسل ناں دی نیم سرکاری سٹھ انگریزی دے پیار لئی کم کر رہی اے۔ ایہہ سٹھ 1934 وچ باہرلے دیساں وچ جرمنی تے اٹلی دے پراپیگنڈے دا مُقابلہ کرن لئی ہوند وچ آئی سی۔ برٹش کونسل دا مکھ نشانہ انگریزی نُون ودھاوا دینا تے برطانیہ تے ایس دی رہتل بارے سمجھ تے گیان وچ وادھا کرنا اے۔ سن 1935 وچ برٹش کونسل دی پچھہ سے ویلز دے پرنس ولوں دتے بھاشن دے کجھ حصے ایس نشانے دی اگھڑویں شاہدی بھر دے نیں:

”ضروری اے کہ ساڈے کم دا آدھار انگریزی بولی ہووے..... (تے) ساڈا نشانہ آپنی بولی بارے پختلا گیان دین توں کتے ودھ ہونا چاہیدا اے۔ ساڈا بچا ودھ توں ودھ لوکاں دی ساڈی وار، کلاتے سائنس تے سیاسی کرنی وچ ساڈے وڈے سیر بارے جانن وچ مدد کرنا اے۔ اجیہا کرن دا سبھ توں ودھیا ڈھنگ ودیساں وچ آپنی بولی دی پڑھائی نُون ودھاوا دینا اے۔“ (فلیسن، 1992: 138)

پوند کونسل دیاں بہوں گنتی کارگزاریاں یورپ وچ کیتیاں گئیاں تے اوہناں دا مرکز رہتل رہیا۔ دوجی جگت لام گروں ایہدے کم وچ وٹاند آئی تے ایس دا کاج پڑ تیجی دُنیا دے دیس بن گئے تے ایس دیاں کرنیاں دا مرکز پڑھائی بن گئی۔ پنا شک کونسل ایہہ دعوا کردی سی کہ اوس دا کم تیجی دُنیا دے دیساں وچ انگریزی دی پڑھائی نُون ودھاوا دینا سی، پر اوہ ایس گل توں وی پوری طرحاں چھیت سی کہ اوس دا کم ودیساں وچ برطانیہ دے وپار ہتوں نُون تھا پڑنا وی اے۔ کونسل دی سن 69-1968 دی سالانہ رپورٹ وچ ایس طرحاں لکھیا اے، ”انگریزی نُون جگت وپار دی بولی وجوں تڑکھیاں کرن تے دُنیا نُون ساڈے ہٹوئیاں لئی کھولن دا سانوں سواگت کرنا چاہیدا اے“ (پنی کک: 149) برٹش کونسل دا برطانیہ سرکار نال بہت نیڑے دا رشتہ اے۔ مثال لئی،

سن 41-1937 وچکار کونسل دا چیرمین لارڈ لونڈ سی۔ نال ای اوہ کالونیاں لئی خارجہ وزیر وی سی۔ پوند توں ای کونسل نوں چلاؤن لئی چوکھے پیسے سرکار توں ملدے آئے نیں۔ ودیاں وچ کم کردیاں ایہہ برطانوی سفارت خانیاں نال نیڑلا سبندھ رکھدی اے۔ سٹہ کونسل دیاں ویونتاں تے متے پورے کرن وچ برطانوی سرکار وڈا سیر پاونڈی اے۔

1934 توں بعد برٹش کونسل دا وڈا پساہ ہویا اے۔ 1935 وچ ایس دا بجٹ چھ ہزار پونڈ سی، 1989-90 وچ ایہہ ودھ کے 32 کروڑ 10 لکھ پونڈ ہو گیا۔ (فلیپسن: 138) سن 1997-98 وچ کونسل دے 109 دیاں وچ دفتر سن۔ اس سے ایہہ ساری دُنیا وچ 118 چُننگ سینٹر تے 209 لائبریریاں چلا رہی سی۔ ایہناں لائبریریاں دی سُنچی ممبر شپ ساڈھے چار لکھ سی (برٹش ویب سائٹ، 1998)۔ کونسل دی سال 2005-06 دی سالانہ رپورٹ موجب ایس بجٹ سال وچ کونسل ولوں خرچی گئی گل رقم 50 کروڑ پونڈ توں ودھ سی۔ ایس وچوں کونسل نے انگریزی دی پڑھائی نوں ودھاوا دین لئی 18.9 کروڑ پونڈ خرچ کیتے۔

ساری دُنیا وچ انگریزی دا پرچار کرن لئی برٹش کونسل کنئیں طرحاں دے آہر کردی اے، جیہناں وچ دُو بے دیاں وچ ٹیچنگ سینٹر تھاپنے، دُو بے دیاں وچ کھلے برطانیہ دے سکولوں نوں ہتھوڑا دینا، متن تے سلیپس تیار کرن وچ مدد کرن لئی کونسل دے افسراں نوں دُو بے دیاں وچ بھیجا، اُستاداں نوں سکھلائی دینا، انگریزی بولی بارے ہو رہیاں کانفرنساں تے سیمیناراں لئی ہتھ وٹانا تے انگریزی دیاں کتاباں دے چھاپن وچ مل ورتن ورگے آہر گنبدے نیں۔ ایہہ آہر کردیاں کونسل برطانیہ دے ہتھوں نوں کدے وی نہیں بھلدی۔ مثال لئی 1998 وچ کونسل دے ویب سائٹ اُتے ایس طرحاں لکھیا ہویا سی، ”دُنیا وچ کتاباں دا دُور و پار برطانیہ دی اک وڈی صنعت اے

-- کتاباں دے دسوری وپار وچوں ہر سال 1.05 ارب پونڈ کمائے جاندے نیں۔
 کونسل کتاباں دی پرویکھنی (نمائش) تے میلے لا کے چھوواکاں تے کتاباں وچکن والیاں
 ٹوں منڈی دی جانکاری دیندی اے تے ایس صنعت وچ برطانیہ دے موہری رول
 ٹوں برقرار رکھن وچ مدد کردی اے.....“ (برٹش کونسل ویب سائٹ، 1998)

انگریزی دی پڑھائی برطانیہ لئی دسور گھلن لئی اک وڈی دست بن چکی اے۔ دُنیا
 وچ انگریزی بارے برٹش کونسل ولوں ڈیوڈ گریڈل توں کروائی تے سن 2006 وچ چھپی
 کھوج موجد برطانیہ دی انگریزی پڑھاؤن دی صنعت دی سالانہ دسوروں آمدن 1
 ارب 30 کروڑ پونڈ اے۔ ایس دے نال ای، کونسل نے کالونی گیری دے ممکن مگروں
 دوجے دیساں وچ انگریزی ٹوں وادھے پا کے برطانیہ دی ساری دُنیا وچ اپنا اثر
 رسوخ پکا کرن وچ مدد کیتی اے۔ 1983-84 دی سالانہ رپورٹ وچ کونسل دا چیئرمین
 ایہہ گل اِنج دسد اے:

”پنانشک ہُن ساڈے کول پہلاں وانگ آپنی مرضی ٹھوکن دی طاقت نہیں، پر پھر
 وی معاشی تے فوجی وسیلیاں دے تناسب توں کتے ودھ (دُنیا وچ) برطانیہ دا اثر رسوخ
 قائم اے۔ کیوں جو انگریزی سائنس، ٹیکنالوجی تے وپار دی بولی اے۔ ایس دی اٹک
 منگ اے تے ایس منگ پورتی لئی جاں تاں ایسں میزبان دیساں دے پڑھائی وپہار
 راہیں قدم چکدے آں جاں جتھے منڈی سہہ سکدی ہووے، اوتھے وپار پدھر اُتے قدم
 چکدے آں۔ ساڈی بولی ساڈی مہان دولت اے، ناتھہ سی آئیل توں وی وڈی، تے
 ایس دی سپلائی کدے وی نہیں مگ سکدی..... (فلپسن وچ حوالہ دتا ہویا: 144)

انگریزی دی ترقی تے پڑھائی امریکہ دی خارجہ پالیسی دا اک وڈا حصہ رہی اے۔
 ایس لئی کئی سرکاری ایجنسیاں تے نجی فاؤنڈیشناں انگریزی دی ترقی لئی کم کردیاں
 رہیاں کر دیاں آ رہیاں نیں۔ ایہناں وچوں کجھ دے ناں نیں: ڈپارٹمنٹ آف سٹیٹ،

یونائیٹڈ سٹیٹس انفرمیشن ایجنسی، دی ایجنسی فار انٹرنیشنل ڈیولپمنٹ (ایڈ)، پیس کورپس، دی ڈپارٹمنٹ آف ڈیفینس، فورڈ فاؤنڈیشن تے کئی ہور نجی فاؤنڈیشناں۔ ایہناں وچوں تقریباً تقریباً ساریاں دا دعویٰ اے کہ انگریزی دی پڑھائی تے ترقی دے اوہناں دے پروگرام تیجی دُنیا دے دیساں وچ ڈیولپمنٹ دی مدد کردے نیں۔ اوہ محسوس کردے نیں کہ اوہ اچھا انسانی وسیلیاں (ہیومن ریسورسز) دی اُساری کر کے کر رہے نیں۔ اُساری دے نال نال ایجیے پروگرام امریکہ دی خارجہ پالیسی وی لاپے وند نیں۔ یونائیٹڈ سٹیٹس انفرمیشن سروس دے رہ چکے ڈائریکٹر ایڈورڈ آر مرو دا کہنا اے یونائیٹڈ سٹیٹس انفرمیشن سروس دا نشانہ بدیساں وچ امریکہ دی خارجہ پالیسی دے حق وچ لوک رائے پیدا کر کے، امریکہ دی خارجہ پالیسی دے نشانیاں توں اگے ودھاؤنا اے۔ اوہناں موجد ایہہ گجھ نجی میل ملاپ، ریڈیو پروگراماں، لائبریریاں، ٹیلیویژن پروگراماں، پرویکھنیاں تے انگریزی دی پڑھائی تے ایجیے ہور کماں نال کیتا جاندا اے (گومبر: 59) امریکہ دے ڈپارٹمنٹ آف سٹیٹ دے اک انگ وچوں کم کردے دی آفس آف انکلیوش لیٹونج پروگرامز دے ویب سائٹ اُتے لکھیا اے، ”ودیساں وچ اُستاداں دی سکھلائی دے پروگراماں وچ مدد کر کے امریکہ دی سرکار انگریزی دی جائیکار دُنیا اُسار سکدی اے، جس وچ امریکہ دیاں یونیورسٹیاں، وپارستاں تے ہور کم دھندے ودھ پھل سکدے نیں تے امریکہ دے ہتاں نوں اگے لیجا سکدے نیں۔“ ایس نال نتر جاندا اے کہ امریکہ دی سرکار دُنیا وچ انگریزی دے پپارٹوں امریکہ دے ہتاں وچ سمجھدی اے۔

ایہہ انگریزی دی ترقی لئی کئی پڑاں وچ کم کردیاں نیں۔ کتاباں دان کردیاں نیں، کتاباں برآمد کرن لئی سبسڈیاں دیندیاں نیں، تیجی دُنیا دے دیساں وچ لائبریری سیوا پردان کردیاں نیں تے اوہناں دیساں وچ کھولے آپنے سینٹراں راہیں انگریزی دی

پڑھائی کرواؤندیاں نیں۔ تیجی دُنیا وِچ امریکہ دے کلچرل سینٹراں راہیں کِنے ای لوک انگریزی سکھدے نیں۔ کینیڈی راج وِچ 'ایجوکیشن اینڈ کلچرل افریز' دے کھاتے وِچ اسٹنٹ سیکٹری رہ چُکے فِلپ ایچ گومبز مُوجب 1954 توں 1960 دے وِچکار تیجی دُنیا دے لگ بھگ اک لکھ سٹھ ہزار لوکاں لوکاں نے "بائینیشنل کلچرل سینٹراں" وِچ انگریزی سکھی سی۔ کتاباں تے آپنے سینٹراں وِچ انگریزی دی پڑھائی کرواؤن توں بنا، یُونائیٹڈ سٹیٹس انفارمیشن ایجنسی نے انگریزی سکھاؤن لئی انگریزی پروگراماں دی ورتوں کیتی سی۔ گومبز مُوجب 1964 وِچ ایجنسی ولوں انگریزی سکھاؤن لئی تیار کیتے ٹی وی پروگرام 37 دیساں دے 59 ٹیلی ویژن سٹیشناں اُتے چلائے گئے (Coombs, 60) موجودہ سمسین وِچ امریکی سرکار دی ورلڈ نیٹ ٹیلی ویژن سروس ولوں سچے لاطینی امریکہ وِچ انگریزی سکھاؤن لئی کروس روڈز کیفے ناں دا اک ٹیلی ویژن پروگرام سیٹلائٹ اُتے چلایا جاندا اے۔ ایہہ پروگرام سچے لاطینی امریکہ وِچ کیبل راہیں 35 لکھ گھراں وِچ دیکھیا جاندا اے۔

نورڈ تے روک فیلر ورگیاں نجی فاؤنڈیشناں وی انگریزی بولی دی ترقی لئی ہتھ وٹاندیاں رہیاں نیں۔ کئی واری آئی ایم ایف تے ورلڈ بینک ورگیاں ستھاں وی دُوجے دیساں وِچ انگریزی نوں زیادہ اُچھ دین لئی دباؤ پاؤندیاں نیں۔ فِلپسن مُوجب فلپینی دی برآمد مکھی صنعت سٹریٹیجی دا سہندھ انگریزی نوں مضبوط کرن نال رہیا اے۔ بے شک ایس سٹریٹیجی نال امریکہ دے نوین کالونی گیر ہتتاں دی سانجھ ہوئی پر ایس نال فلپین دی ستھاویں بولی نوں وڈا نقصان چُجا۔

اُتلی گل بات توں ایہہ چانن ہو جاندا اے کہ انگریزی ولوں دنیا دی بھارو بولی بن چکھے برطانیہ تے امریکہ دی پُرانی تے نوین کالونی گیری دا وڈا ہتھ رہیا اے۔ استھے اک گل ایہہ وی یاد رکھن والی اے تیجی دنیا دے کئی دیساں دے ستھاویں اُتلے میل نے

آپنے مُلکاں وِچ انگریزی دی سرداری بنان وِچ حصہ پایا اے تے ایہہ میل اے جے وی اجیہا کر رہیا اے۔ کئی واراں ایہناں اُتلے میلاں نے آپنے مُلکاں وِچ انگریزی وسیلے والیاں پڑھائی سٹھان کھولن وِچ موہری رول نبھایا اے تے اوہ اجیہا رول ہُن وی نبھا رہے نیں۔ تیجی دنیا دے اُچے میل نے انگریزی بولی نوں ایس لئی منیا جو انگریزی اوہناں دی طاقت، اُچ درجے تے اُچھیاں ٹیسیاں تک پہنچ کرن وِچ مددگار ہوندی سی۔ کالونی گیری دے خاتمے بعد، بہت سارے دیہاں وِچ طاقت وِچ آؤن والے اوہ لوک سن جو انگریزی پڑھے لکھے اُچے میل وِچوں سن۔ تے بہت سارے کیساں وِچ ایہناں نویں حاکماں نے نویں کالونی گیری دے سیمیں انگریزی بولی دی ترقی دا باہاں کھول کے سواگت کیتا۔

انگریزی دے غلبے دا اج دی دنیا وِچ رول

دنیا وِچ انگریزی دا غلبہ غیر انگریزی بولدے علاقیاں وِچ رہندے لوکاں دے سماجی، معاشی، سیاسی تے رہتی جیون اُتے وڈا اثر پا رہیا اے۔ ایہہ اوہناں دے گیان پیدا کرن تے گیان نوں سنبھالنے دے ڈھنگاں نوں وی متاثر کر رہی اے۔

جگت پدھر اُتے انگریزی دے غلبے نے لہندے دیہاں تے تیجی دنیا دے دیہاں وِچکار علم دی ونڈ دے سلسلے وِچ اساواں پن پیدا کیتا ہویا اے۔ مثال لئی، دنیا دے دو تہائی سائنسدان انگریزی وِچ پڑھدے ہن (British Council Web Site, 1998) نتیجے وِچوں بہوں گنتی وِچ سائنسی پیپر انگریزی وِچ لکھے جاندے نیں۔ 1981 وِچ کیسے گئے اک جانچ موجد بیا لوجی دے کھیتر وِچ 85 فیصدی، میڈیسن دے کھیتر وِچ 73 فیصدی، حساب دے کھیتر وِچ 69 فیصدی تے کیمسٹری دے کھیتر وِچ 67 فیصدی پیپر انگریزی وِچ لکھے گئے سن۔ (Crystal: 102) اگلے ڈیڈھ دہاکے وِچ ایس اساویں پن وِچ وڈا وادھا ہویا۔ مثال لئی کیمسٹری تے میڈیسن دے کھیتر وِچ

انگریزی وچ لکھے پپہراں دے اِنپات وچ کرم وار 30 توں 40 فیصدی دا وادھا ہویا اے۔ (Crystal: 102) سماجی سائنس وچ وی حالات ایس توں وکھرے نہیں۔ کمپیوٹریٹو ایجوکیشن ریویو دے فروری 1997 دے ایڈیٹوریل وچ لکھیا اے، ”ساڈے لکھیاراں وچوں صرف اک تہائی لکھیار پڑتی امریکہ توں باہر دے نیں، تے صرف اک چوتھائی پڑتی امریکہ تے یورپ توں باہر دے ہن۔ ایہہ گل نوٹ کرن والی اے کہ دنیا دے کجھ حصیاں خاص طور اُتے عرب دیساں، دکھنی تے لاطینی امریکہ دے عالماں دی نمائندگی گھنیر حد تاں گھٹ اے۔“ (Crystal: 2) الیکٹرونک کمیونیکیشن دے کھیت وچ وی ایس طرحاں دے ہی حالات نیں۔ مثال لئی، سنسار پدھر اُتے الیکٹرونک ڈھنگ نال سانجھی گئی جانکاری وچوں 80 فیصدی انگریزی وچ اے۔ دنیا وچ انٹرنیٹ دی ورتوں کرن والے 4 کروڑ دے لگ بھگ لوکاں وچوں 80 فیصدی

انگریزی دی ورتوں کردے نیں۔ (The British Council Web Site, 1998)

گیان دی ونڈ وچلے ایس اساوین پن کارن تیجی دنیا دے دیس سائنس، ٹیکنالوجی، سیاسی تے معاشی وچاراں لئی لہندے دیساں دے مُتھاج بنے ہوئے نیں۔ جدوں وی کدے نویں وچاراں تے کاڈھاں دی لوڑ پیندی اے تاں انگریزی وچ پڑھے ہوئے تیجی دنیا دے آگوتے سوجھوان آگوائی لئی لہندے ول دیکھدے نیں۔ ایس طرحاں دا رشتہ لہندے دے صنعتی دیساں تے تیجی دنیا دے اُچے میلاں دے ہتوں دی پورتی کردا اے۔ بہتے کیساں وچ باہروں لیا گیا علم تے ٹیکنالوجی ستھوایاں لوڑاں دی پورتی تے ستھوایاں مشکلاں نوں حل کرن جوگ نہیں ہوندی۔

دودوان دہی پرنا پٹنائیک دے لفظاں وچ ”ایہہ گل یاد رکھن والی اے کہ ٹیکنالوجی، سائنس تے سماج دے آپسی ادان پردان توں پیدا ہوندا اے۔ (پر) سائنس

سماج نال ودیسی بولی وچ ادان پردان نہیں کرسکدی۔“ (381-382)

تیجی دنیا دے دیساں اندر انگریزی بولن والے لوکاں دی اک اُچی جماعت پیدا ہو گئی اے۔ عام طور اُتے انگریزی بولن والے لوکاں نوں چنگیاں نوکریاں ملدیاں نیں، اوہناں دی طاقت دے گلیاریاں تک پہنچ بندی اے تے اوہناں نوں سماج وچ اُچا رُتبہ ملدا اے۔ کئی دیساں دے شہری پڑاں وچ نوکریاں لین لئی انگریزی اک وڈی لوڑ بندی جا رہی اے۔ بھارت وچ انگریزی بول سکن والے تے انگریزی نہ بول سکن والے لوکاں وچکار اک وڈا پاڑا پیدا ہو گیا اے۔ ایس حالت اُتے وچار کردیاں ڈاکٹر پٹنائیک کھندے نیں: انگریزی نے انگریزی نہ جانن والے 96-98 فیصدی لوکاں تے انگریزی جانن والے 2-4 فیصدی لوکاں وچکار وڈا پاڑا پیدا کر دتا اے۔ ایس نال وڈی نابرابری پیدا ہو گئی اے، کیوں جو 2-4 فیصدی لوکاں دی علم، جانکاری، رُتبے، آدرتے دولت تک زیادہ پہنچ اے۔ پڑھائی دے کھیتر وچ دوجیاں بولیاں دا بدل بن کے ایہہ (انگریزی) رہتل توں بیگانگی تے رہتلی بودھ وچ ہمیرے کھونجے پیدا کردی اے تے سرجناتے نویاں کاڈھاں کڈھ سکن دی اہلیت دے راہ وچ روڑا بندی اے (383)۔

اُتلے ورگ ولوں انگریزی نوں دتی جاندی ترجیح کارن تیجی دنیا دے بہت دیساں وچ میڈیئے تے رہتلی صععتاں وچ انگریزی تے دوجیاں بولیاں ورتے جاندے وسیلیاں وچ امتاں دا اسواں پن پیدا ہو گیا اے۔ مثال لئی 1990 ویاں دے اخیر وچ ہندوستان وچ انگریزی وچ چنگی مہارت رکھن والے لوکاں دی گنتی 2-4 فیصدی دے وچکار سی۔ پر اوس سمیں ہندوستان وچ چھپن والیاں کتاباں، اخباراں تے انٹلیکچوئل جرنلز وچوں 50 فیصدی توں ودھ انگریزی وچ چھپدے سن۔ سائنسی کھوج دے پڑ وچ سارا کم انگریزی وچ ہوندا سی (Albach, 1984; Wardhaugh; Butalia)۔ ایجیے حالات علم تے جانکاری تک عام لوکاں دی پہنچ وچ بہت وڈی رُکاوٹ بندے نیں۔

کیونکہ اُچھے میل دے لوکاں دی عام لوکاں دے مقابلے ددھ آمدن ہوندی اے، ایس لئی ایہناں لوکاں دی لوڈ پوری کر رہے انگریزی میڈیے نوں دوجیاں بولیاں دے میڈیے نالوں زیادہ اِستہارِ ملدے نیں۔ ملیشیا وچ ایس طرحاں دی حالت بارے اک رپورٹ موجد پنا شکم بہاسا بولی دے اخباراں تے رسالیاں دی وکری انگریزی دے اخباراں رسالیاں دی وکری نالوں دُگنی تگنی اے، پھیر دی اوہناں نوں اِستہاراں توں انگریزی دیاں اخباراں نالوں کتے گھٹ آمدن ہوندی اے (Jayasankaran 24)۔ ایس طرحاں دے حالات دوجیاں بولیاں دے مقابلے انگریزی نوں ہور مضبوط کردے نیں۔

کئی ودواناں دا مت اے کہ انگریزی بولی نے لہندے صنعتی دیاں لئی تہی دنیا دے دیاں دیاں منڈیاں نوں کھولن لئی اُچھ رول بھایا اے تے ہُن وی بھا رہی اے۔ بئی نکل موجد دنیا وچ جگت و پار دی رہتل پھیلا کے، ٹیکنیکی سٹینڈرڈائزیشن دی بولی بن کے، ورلڈ ٹریڈ سینٹر تے آئی ایم ایف ورگیاں جگت ستھاں دی بولی بن کے تے دنیا دیاں چارے ٹراں تک کھپت دا سُنہا پہنچا کے انگریزی ”جگت راسوالی“ دی بولی بن گئی اے (Pennycook: 22)۔ تہی دنیا دے دیاں وچ بہوں قومی کارپوریشناں دی ملکیت والیاں فیکٹریاں، پلانٹاں، تے کال سینٹراں وچ کم لہسن لئی انگریزی سکھنا تہی دنیا دے لوکاں دی مجبوری بن گیا اے۔ جبر ٹولفسن فلپین دی مثال دے کے ایس گل نوں ہور اُگھیر دا اے۔ اوسدا دعویٰ اے کہ 1970 دے شروع وچ فلپین وچ مارشل لاء لگن کارن فلپین دی معاشیات وچ وڈی پدھر اُتے ردوبدل کیتی گئی۔ ایس سمیں وچ وڈی گنتی وچ ودیسی پونجی فلپین وچ لائی گئی۔ نتیجے وچوں، چھوٹا سامان تیار کرن والیاں کئی طرحاں دیاں صنعتاں، اسٹیل پلانٹ تے کھپتکاری وستاں بناؤن والیاں فیکٹریاں فلپین وچ لائیاں گئیاں۔ ایہناں صنعتاں دیاں لوڑاں دی

پورتی کرن لئی فلپین دی سرکار نے اپنے پڑھائی پر بندھ وچ کئی طرحاں دیاں تبدیلیاں کیتیاں۔ ایہناں پالیاں دا اک مڈا سی، انگریزی دی پڑھائی اُتے زور دینا۔ جے اسیں پنجاب (چڑھدے پنجاب) دی تچکھلی سرکار ولوں سرکاری سکولاں وچ پہلی جماعت توں انگریزی دی پڑھائی دے اعلاناں توں وی ایس مثال نال جوڑ کے دیکھیے تاں کئی گلاں اُگھڑ آوندیاں نیں۔ پنجاب دیاں سرکاراں ولوں اک پاسے بہوں قومی کارپوریشناں توں پنجاب وچ آ کے راس ورتن لئی سدا دین تے دوسرے پاسے انگریزی دی پڑھائی اُتے زور دین دا آپس وچ گُوڑھا سبندھ اے۔

ایس سیمیں دُنیا دیاں کئی بولیاں مر رہیاں نیں۔ ایس سبندھ وچ اک ودوان دی سوچ اے کہ 21 ویں صدی وچ دنیا دیاں 6,000 بولیاں وچوں 80 فیصدی بولیاں مر جان گیاں (Crystal: 17)۔ بے شک انگریزی دی سرداری نوں مکمل طور اُتے ایہناں بولیاں دی موت دا کارن مٹھنا پوری طرحاں ٹھیک نہیں، پر کئی کیساں وچ ایہہ گل صحیح آکھی جاسکدی اے۔ مثال لئی، ڈیوڈ کرٹل دا دعویٰ اے کہ گوام تے میری آناز وچ انگریزی دی سرداری اوتھوں دی ستھوئیں بولی چیمارو دی موت دا کارن بن رہی اے۔ کسے وی بولی دی موت اک گھنیر دُکھانت اے کیونکہ جدوں کوئی بولی مردی اے تاں اوہ بولی بولن والے لوکاں دی وار، کہان، ریتاں، رہتل تے دنیا نوں دیکھن دے نظریے دی موت ہوندی اے۔

جیہناں کیساں وچ انگریزی دا غلبہ دوجیاں بولیاں دی موت دا کارن نہیں بنا، ایہہ گل پکی اے کہ ایہناں کیساں وچ انگریزی دا غلبہ دوجیاں بولیاں دی ترقی اگے اڑکا ضرور بنا اے۔ جیویں کئی دیساں وچ بولیاں وچکار درجہ بندی ہو چکی اے، جتھے انگریزی سائنس، وچ وپار تے ٹیکنالوجی دی بولی بن گئی اے تے ستھوئیاں بولیاں دی ورتوں دوسرے سماجی کارجاں لئی کیتی جاندی اے۔ نتیجے وچوں، انگریزی لئی چوکھے

ویسے راکھوس رکھے جانے میں، جس نال دوجیاں بولیاں دی ترقی وچ رُکاوٹاں پیدا ہوندیاں نیں۔ ایسے نال ہی جدوں کوئی سٹھوویں بولی سائنس، ونج وپارتے ٹیکنالوجی وچ نہیں ورتی جاندی، تاں اوہ بولی ایہناں مُدیاں نال نچھن لئی آ پئی سکت نہیں ودھاسکدی۔ جدوں ایہہ ہو جاندا اے تاں انگریزی بولی دے حمایتی ایہہ دعویٰ کردے نیں کہ سٹھوویں بولی ایہناں مُدیاں نال نچھن دے قابل نہیں تے ایس لئی ایہناں مُدیاں بارے پڑھائی تے گیان دا اداں پران انگریزی وچ ہونا چاہیدا اے۔ پنی کلک موجد ایس ویلے ہانگ کانگ وچ کمیٹیز (اک چینی بھاشا) ایس ہونی دا ساہنا کر رہی اے۔

انگریزی دی سرداری تہی دنیا دے کئی دیساں دے علم نوں نکاردی اے تے لہندے علم نوں تھاپنا دیندی اے۔ اجیہا کئی طرحاں ہوندا اے۔ سبھ توں پہلاں ایہہ ”انپڑھتا“ پیدا کردی اے۔ ایس گل نوں اُجاگرن لئی فلیپسن آکسفورڈ ڈکشنری دے جوڑنہار برچ فیلڈ دا حوالہ دیندا اے۔ برچ فیلڈ موجد،

”انگریزی ایس پدھر تک میل ملاپ دی بولی بن گئی اے، کہ اک پڑھیا لکھیا بندہ کھرے معنیاں وچ اک وانجیا ہو یا بندہ اے جے اوہ انگریزی نہیں جاندا۔ غربتی، کال تے بیماری نوں اُگھڑویں روپ وچ ظالمانہ تے معاف نہ کیتے جاسکن والا وانج سمجھیا جاندا اے۔ بولی پاروں بنے وانج نوں اپنی سوکھی طرحاں نہیں چھانیا جاندا، پر ایس دے سٹے بہوں گھنیر نیں۔“ (5)

اُتلی راء موجد انگریزی نہ سمجھن والے بندے نوں اُن پڑھ بندہ سمجھیا جاسی، بے شک اوہ دوجیاں بولیاں دا جتا وی وڈا جاؤ ہووے۔ مائیکل وینکلیوٹس ملیشیا دی مثال دے کے ایس گل نوں نتاردا اے۔ اوسدا کہنا اے کہ ملیشیا دیاں یونیورسٹیاں تے پڑھائی سٹھاں وچ پڑھے ہوئے لوک ودیسی یونیورسٹیاں وچ پڑھے ہوئے لوکاں جتی

جنگی انگریزی نہیں بول سکتے۔ نتیجے و جہوں کماں کاراں دے مالک ایہہ سمجھدے میں جو ستھواریں پڑھے لکھے لوک و دیباں وچوں پڑھ کے آئے لوکاں دے مقابلے وچ گھٹ ہشیار نہیں۔ ستھواریں علم نوں ردن دا اک ہور ڈھنگ ایہہ اے کہ انگریزی پڑھنا اک اگانہہ و دھو قدم سمجھیا جاندا اے تے ستھواریں بولی پڑھنا اک پچھانہہ کھچو قدم۔ ایہہ سُنیا جاندا اے ستھواریاں بولیاں دی پڑھائی اجوکے علم دی تھان ریت بند علم، سائنسی سوچ دی تھان وہی تے بھری نظریہ مہیا کردی اے تے ایکتا دی تھان ونڈیاں پاوان دا کارن بندی اے۔ (فلیسن: 284)

ایس دے نال ای انگریزی نہ بولن والے لوکاں دے مسئلے، سروکار، دکھ تے درد جگت پدھر اُتے مرکزی تھان تاں ای لے سکتے ہیں، جے اوہ انگریزی وچ دے جان۔ خبرے ایسے کر کے انگریزی نہ بولن والے دیباں وچ نابرابری تے بے انصافی و رودھ و کھالے کر رہے لوکاں نے اپنے ہتھان وچ انگریزی وچ لکھے پھٹے چلے ہوندے ہیں۔ اجیہا کردے ویلے اوہناں دے مناں وچ اپنی بولی دے پنے ہون بارے ضرور وچار آوندے ہوسن کیوں جو اوہناں دی بولی اوہناں دے دکھ، درد تے روس دا سُنہیا جگت پدھر اُتے اڑان توں آتر ہوندی اے۔ انگریزی دے غلبے والے جگت میڈیے وچ اوہناں لوکاں دے دکھ درد دی کہانی آوندی اے جو کجھ حد تک انگریزی بول سکتے ہیں۔ ایس سبندھ وچ اپنی کنگ دی کتاب وچ دیتاں دو کہانیاں پڑھا کاں نال سانجھیاں کہتیاں جان گیاں۔ اک کہانی اوس ویلے دی اے جدوں زائر آزاد ہو یا سی تے اوتھوں پلیم لوکاں نوں باہر کڈھیا جا رہیا سی۔ ایس سے بی بی سی دا اک رپورٹر اک بھیڑ وچ وڑیا تے انگریزی وچ بولیا، ”کوئی ہے، جیہدا بلا تکار ہو یا اے، تے جو انگریزی وی بول سکتی اے۔“ دوجی کہانی بوسنیا دے پواڑے بابت اے۔ ایس کہانی موجب، بوسنیا دی جنگ ویلے اوتھوں دا شہر زگریو بدیسی خبر کاراں نال

بھریا پیاسی تے ایہہ خبر کار پناہ گیر کیمپاں وِچ جا کے اُتی کہانی وِچ ورتے فقرے ورگے فقرے ای دُہراؤندے سن، ”کوئی جس دا بلا تکار ہویا اے تے جو انگریزی وی بول سکدی اے۔“ (3) صاف گل اے کہ ایہناں حالتاں وِچ بلا تکار دا شکار ہوئی پر انگریزی نہ بول سکن والی عورت دی درد کہانی وِچ جگت میڈیے ئے ئوں کوئی دلچسپی نہیں سی۔

ایسے سبندھ وِچ اک ہور مثال عراق دی دیکھی جاسکدی اے۔ جدوں توں عراق دی جنگ لگی اے گھٹ ودھ ہر روز اوتھوں دیاں خبراں دُنیا دیاں ئی وی سکریٹاں اُتے دکھائیاں جان دیاں نیں۔ ایہناں خبراں دا عام نمونہ کجھ ایج دا اے۔ خبر وِچ رپورٹ دی وارتالاپ نال عراق وِچ واپری ہوئی دیاں تصویراں دکھائیاں جاندیاں نیں تے پھیر کسے امریکی جاں برطانوی فوجی دا واپری بارے ولدا دکھایا جاندا اے۔ وِلی ٹاویں واری ای کسے عراقی دا ایہناں واپریاں بارے ولدا دکھایا جاندا اے۔ اجیہا ہون چکھے اک وڈا کارن ایہہ اے کہ بہوں گنتی عراقی لوک آپنا ولدا انگریزی وِچ نہیں دے سکدے پر وڈیاں میڈیا سٹھیاں دی دلچسپی انگریزی دے ولدے لین وِچ اے۔ ایس سبھ دا سبھ ایہہ نکل رہیا اے کہ سانوں عراق وِچ واپر رہیاں ہونیاں بارے انگریزی بولن والے امریکی جاں برطانوی فوجیاں دا ولدا تاں مل رہیا اے پر عراق دے لوکاں دا نہیں۔ جگت پدھر دے میڈیے اُتے انگریزی دا غلبہ ہون کارن عراقی لوک اک قسم دے گونگے بن کے رہ گئے نیں۔

دُنیا وِچ انگریزی دے غلبے دا دُنیا وِچ انگریزی (امریکن تے برطانوی) رہتل دے غلبے نال سدھا سبندھ اے۔ بولی نری سنچار دا اک وسیلہ ای نہیں ہوندی سگوس اوس وِچ اوس ئوں بولن والے لوکاں دیاں خاص قدراں قیمتاں، وچار، روایتاں، توارنخ، دُنیا ئوں دیکھن دا نظریہ تے جیون دا ڈھنگ سمٹیا ہوندا اے۔ ایس لئی بولی دا رہتل

تُوں حاصل کرن، اوس تُوں پکیاں رکھن تے اوس دا دوجیاں تک اپڑان وِچ اِک وڈا ہتھ ہوندا اے۔ الجیرین لکھیار فرانز فینن دے لفظاں وِچ، ”بول سکن دا مطلب کسے خاص واک رچنا تُوں ورت سکن، کسے بولی دے رُوپِ علم تُوں سمجھ سکن دی حالت وِچ ہونا ہوندا اے، پر ایس دا سبھ توں وڈا مطلب کسے رہتل تُوں دھارن کرنا تے کسے رہتل دے بھار تُوں موڈھا دینا ہوندا اے“ (17-18) اوہ اگانہہ لکھدا اے، ”بولی والا انسان اوس بولی راہیں دی تے درسا ئی دُنیا دا مالک ہوندا اے“ (18) ایس وچار دے سِر اُتے ایسں کہہ سکدے آں کہ دُنیا بھر وِچ انگریزی دا پسارا دُنیا بھر وِچ امریکن تے برطانوی رہتل دے پسار لئی مددگار رول نبھا رہیا اے تے دو جیاں بولیاں دے اُجاڑے جاں موت دا کارن بن رہیا اے۔ دُنیا وِچ بولیاں دا اُجاڑا جاں موت دُنیا وِچ رہتلاں دے اُجاڑے جاں موت دے برابر اے۔ بولیاں دے اُجاڑے جاں موت تُوں پیٹھلی نظم بُہت ای درد بھرے ڈھنگ نال بیان کردی اے:

اوس تُوں صرف گیتاں تے ڈھولک دی تھا پ دے

کُجھ ٹکڑے ای یاد سن

ایس لئی اوس نے میرے نال حرامدی بولی وِچ گل کہتی

جو بندوقاں دی چُپ اُتوں دی تڑ کے آئی سی

بُہت لما سماں بیت گیا اے

جدوں اوہ پہلی وار آئے سن

تے اوہناں پنڈ وچدی مارچ کیتا سی

اوہناں نے مینوں میرا آپنا ورثہ بھلنا

اتے بھلک وِچ اوہناں دی پرچھائیں وانگ رہنا سکھایا

سَمُوہ گان: اوہناں کہیا مینوں تھوڑی جیہی

انگریزی بولنی سیکھنی چاہیدی اے
 مینوں سوٹ اتے ٹائی توں ڈرنا نہیں چاہیدا
 مینوں ودیساں دے سپیاں وچ ٹرنا چاہیدا اے
 -- میں اک تہی دُنیا دا بچہ ہاں

(Quoted in Pennycook:2)

جدوں کسے قوم دی رہتل اُتے بدلیسی رہتل دا غلبہ ہوندا اے، اوس ویلے بدلیسی
 رہتل دے وچارتے قدرات قیمتاں وی اوس قوم دے دماغاں اُتے حاوی ہوندیاں
 نیں۔ رہتل اُتے بھارو ہو کے غلبہ پاون والا آپنے اِھین لوکاں اُتے سمپورن کنٹرول
 کرن وچ کامیاب ہوندا اے۔ افریکن لکھیارگُوگی وا تھیونگے دے لفظاں وچ:
 ”معاشی تے سیاسی کنٹرول دماغی کنٹرول توں بنا کدے وی سمپورن جاں کارگر
 نہیں ہوندا۔ اک لوک سموہ دی رہتل اُتے کنٹرول دا مطلب اے اوہناں ولوں
 دوچیاں دے سبندھ وچ آپنے آپ نوں ساجھا کرن دے وسیلیاں اُتے کنٹرول۔
 کالونی گیراں دے سبندھ ایہہ گل اکوای عمل دے دو پکھاں نال جڑوی ہوئی سی: لوکاں
 دی رہتل، کلا، نرتاں، دھرماں، تواریخ، جغرافیہ، پڑھائی، بھاشن کلا تے سُلکھ دی تباہی
 جاں جان بچھ کے اوس دا مل گھٹاؤنا تے کالونی گیر قوم دی بولی دا لوکاں دی بولی اُتے
 غلبہ چاڑھنا۔“ (118)

انگریزی دُنیا دی بھارو بولی اے۔ اوس نوں ایہہ درجہ انگریز کالونی گیراں دیاں
 پالسیاں تے پروگراماں تے نویں کالونی گیر دور وچ جگت پدھر اُتے برطانیہ تے امریکہ
 دے درجے تے ایہناں مُلکاں ولوں انگریزی دا پسار کرن لئی کیتے جتتاں پاروں ملیا
 ہويا اے۔ پوری دُنیا وچ انگریزی دا غلبہ دوچیاں بولیاں تے رہتلاں اُتے بھرواں اثر پا
 رہیا اے۔ سٹے پاروں دُنیا دیاں کئی بولیاں مر رہیاں نیں جاں کنیاں دا اُجاڑا ہو رہیا

اے۔ انگریزی نہ بول سکن والے لوکاں دا علم جاں تاں غیر واجب بندا جا رہیا اے جاں اوس دی قدر گھٹ رہی اے۔ رہتلی پڑ دے نال نال انگریزی دے غلبے دے اثر معاشی تے سیاسی پڑاں وچ پئے رہے نیں۔ سچے روپ وچ انگریزی دا غلبہ انگریزی بولن والے دیساں ولوں تہی دُنیا دے دیساں اُتے آپنا بھرپور کنٹرول پکیاں کرن وچ بانہہ بیلی ہو رہیا اے۔

اسہنیں حالیں تہی دُنیا دے لوکاں دا کیہ ولدا اے؟ تہی دُنیا وچ ایس ورتی بارے دو طرحاں ولدے ہوئے نیں تے ہو رہے نیں۔ اک پاسے کئی لوک انگریزی دے غلبے توں تے ایس غلبے کارن دو جیاں بولیاں تے سماجاں اُتے پئے رہے نانہہ پکھی اثراں توں سمجھدے نیں تے ایس غلبے دے درودھ آواز چک رہے نیں۔ جیویں 1908 وچ گاندھی نے کہیا سی:

”دکھاں لوکاں توں انگریزی دا علم دینا، اوہناں توں غلام بناؤنا اے..... کیہ ایہہ گل دکھ دین والی نہیں کہ جے میں انصاف دی عدالت وچ جانا چاہاں تاں مینوں وسیلے دے طور تے انگریزی دی ورتوں کرنی پوے، تے جدوں میں وکیل بن جاواں تاں میں اپنی بولی نہ بول سکاں تے کسے ہو رتوں میرے لئی میری اپنی بولی توں اُلٹھا کرنا پوے؟ کیہ ایہہ غلامی دی نشانی نہیں؟“ (Quoted in Crystal:114)

کالونی گیری توں ازادی لین مگروں کئی ازاد مُلکاں دے آگواں دی سوچ سی کہ اوہناں دے مُلک اونوی دیر تک ازاد نہیں، جتی دیر تک اوہتھے اک قومی بولی دے طور تے انگریزی دی ورتوں کیتی جاندی اے۔ 1974 وچ کینیا دے وزیر اعظم جومو کینیاٹا دا کہنا سی، ”کسے وی ازاد سرکار دا آدھار قومی بولی اے تے اسیں اپنے سابقہ کالونی گیر مالکاں دی باندرراں وانگ نقل نہیں کردے رہ سکدے“ (Quoted in Crystal: 114)

افریکہ دا لکھیاری گُوگی وا تھیا گُوگی 17 سال انگریزی وچ لکھدا رہیا، پر اوس نے سن 1977

وِچ انگریزی وِچ لکھنا چھڈ دتا تے آپنی ماں بولی گیکنو وِچ لکھنا شروع کیتا۔ اوس دا وچار سی کہ کینیا تے افریکہ دی گیکنو بولی وِچ لکھنا کینین تے افریکی لوکاں دی سامراج ورودھی جدوجہد دا اک حصہ اے۔

دوجے پاسے اوہ لوک نیں، جو انگریزی نوں اپنا کے ایس دی ورتوں اک بغاوت دے وسیلے پاروں کرنا چاہوندے نیں۔ اوہ سہی کردے نیں کہ اوہ ایس بولی نوں جاندے نیں، تے اوہ ایس دی ورتوں کرن۔ پرسدھ افریکی لکھیار چنوا ایکیبیے نے 1964 وِچ اپنے دلوں انگریزی وِچ لکھن بارے ایہہ گل کہی، ”کیہ ایہہ صحیح اے کہ اک بندہ کسے ہور بولی لئی آپنی ماں بولی دا تیاگ کر دیوے؟ ایہہ اک بہت وڈا وساہ گھات جا پیدا اے تے قصوروار ہون دی بھاوننا پیدا کردا اے۔ پر میرے لئی ایس توں پتا ہور کوئی چارہ نہیں۔ مینوں ایہہ بولی وتی گئی اے تے میں ایس دی ورتوں کرساں“ (Quoted in Thiong'o: 112) تیجی دُنیا دے کئی لکھیار نیں جو ایہناں وچاراں دے دھارنی نیں تے اوہناں دی لکھتاں بہت گرجوشی نال دُنیا وِچ کالونی گیری، نویں کالونی گیری تے سامراج ویاں ماڑیاں گلاں دا پردہ فاش کر رہیاں نیں۔ پر اوہناں اگے کئی سوال نیں، جیہناں دے سٹمگھ ہونا ضروری اے۔ اوہناں دے پڑھاک کون نیں؟ اوہ کیہناں لئی لکھدے نیں؟ کیہ اوہناں دیاں لکھتاں تیجی دُنیا دے اوہناں لوکاں تک پڑویاں نیں، جیہناں دے دُکھاں تکلیفاں بارے اوہ لکھ رہے نیں؟ کیہ اوہناں دیاں لکھتاں دُکھاں تکلیفاں دا شکار لوکاں لئی گیان دا سروت بن رہیاں نیں؟ میرے وچار وِچ اخیرلے دو سوالاں دا جواب اے، نہیں۔ آپنے غلتے دی درڑائی لئی میں وندنا شوا دی کتاب دی واپلیٹس آف دی گرین ریپوبلیوشن دے حوالے نال گل کرساں۔ اتھے ایہہ گل نوٹ کرن والی اے کہ ہندوستان وِچ رہ رہی وندنا شوا اجو کے سمیاں دی اک مشہور سامراج ورودھی لکھیار اے۔ 1991 وِچ لکھی گئی اوس

دی اُپر وکت کتاب ہرے انقلاب تے پنجاب وچ 1978-1993 وچکار چلی خالصتان لہر دے اندر لے سہندھاں اُتے بھت ای ودھیا ڈھنگ نال چاٹنا پاؤندی اے۔ شوا ایس کتاب وچ بھت ای ودھیا ڈھنگ نال درساؤندی اے کہ خالصتان لہر دیاں جڑھاں ہرے انقلاب دی ٹیکنالوجی تے عملاں نال بھجیاں ہوئیاں نیں۔ خالصتان لہر نوں سمجھن لئی ایہہ کتاب پنجاب دے لوکاں لئی کافی مددگار ثابت ہو سکدی اے۔ پر جنھوں تک میری جانکاری اے ایہہ کتاب چھپن توں پندرہاں سالوں بعد وی پنجابی وچ نہیں لہدی۔ سٹے پاروں ایس کتاب دی پنجاب دے بہوں گنتی لوکاں تک پہنچ نہیں۔ پنجاب دے لوکاں نے خالصتان لہر دا سنتاپ ہنڈایا اے پر اوہ ایس سنتاپ دے معاشی، سیاسی تے تلکئی کارناں دا نتارا کرن والی کتاب نوں نہیں پڑھ سکدے۔ سوال اٹھدا اے کہ جیہناں لوکاں بارے ایہہ کتاب لکھی گئی اے، جے اوہناں وچوں بہوں گنتی ایہہ کتاب نہیں پڑھ سکدی تاں ایہہ کتاب سامراج وروڈھی گھول کرن لئی کئی گوارگر ہو سکدی اے؟ ایس لئی انگریزی نوں اپنا کے اوس دی ورتوں اک بغاوتی بولی دے طور اُتے کرن دا دعویٰ کرن والے لوکاں نوں ایہناں سوالوں نال دو چار ہون تے ایہناں سوالوں دے تسلی بخش حل لہسن دی لوڑ اے۔ چناں اوہ ایہناں نہیں کردے اونی دیر تاں اوہناں دے دعویاں نوں سوالیہ نظر نال دیکھیا جاندا رہسی۔

جگت پدھر اُتے انگریزی دی چڑھت نوں چنوتی دین دی لوڑ اے۔ اوہناں ساریاں ڈھانچے گت بندشاں نوں دُور کرن دی لوڑ اے، جیہڑیاں بندشاں دوجیاں بولیاں اُتے انگریزی دے غلبے نوں پکیاں کرن وچ حصہ پاوئیاں نیں۔ پر ایہہ چنوتی دتی کیوں جاوے؟ میں اک گل بھت نتار کے کہنی چاہساں کہ ایہہ چنوتی مول وادی پہنچ نال نہیں دتی جانی چاہیدی۔ مول وادی پہنچ توں میرا مطلب اے کہ انگریزی دا بائیکاٹ تے آپنے آپ نوں انگریزی توں اُکا توڑ لینا۔ نتیجے پاروں آپنے آپ نوں

کسے وی طرحاں دے باہر لے میل ملاپ، علم تے وچار وٹاندرے توں توڑ لینا۔ اجیہی پھنچ نہ تاں اجوکے جگ وچ ہوسکدی اے تے نہ ای لاپے وند۔ انگریزی دے نعلے ئوں ہاں کچھی چنوتی دین دا ڈھنگ اے ساریاں ستھواویاں بولیاں ئوں گکڑا کرن۔ اوہناں بولیاں ئوں اپنی زروئی ہوند ئوں قائم رکھن لئی تے اُساری لئی لوڑیندے وسیلے دینا۔ دُنیا دے سارے لوکاں ئوں اپنی بولی بولی بولی قائم رکھن تے اپنے علم تے رہتل ئوں اپنی بولی وچ درساں دے برابر دے موقعے دینا۔ دُنیا دے سارے لوکاں ئوں ایس جوگا بناؤنا کہ اوہ اپنے گیت اپنی بولی وچ گاسکن تے آپیاں کہانیاں اپنی بولی وچ دس سکن۔ ہر بولی، رہتل تے اوس بولی نال جڑے علم ئوں پر پھلت ہون لئی ایس جگت سماج وچ ساویں موقعے دینے۔ جدوں دُنیا دیاں ساریاں بولیاں نوں ساویں موقعے تے آدر دتا جاسی، اودوں دُنیا دیاں دکھ دکھ رہتلاں تے لوکاں وچ کھرے معنیاں وچ سانجھ پیدا ہوسی۔ افریکن لکھیار گوگی وا تھیا گو موجد، جدوں اجیہا ہوسی اوس سسے کسے وی رہتل تے بولی نال جڑیا بندہ، ”آپنی بولی، اپنے آپ تے اپنے آل دوالے بارے گھٹیا سہی کیہتے بنا دوچیاں بولیاں سکھ جاسی تے دوجے لوکاں دے سلیکھ تے رہتل وچوں ہاں کچھی، بندیا ئی، لوک ازادی تے انقلابی تتاں دا سواد مان سکسی“ (Thiong'o:126) سانوں اتھے ایہہ گل وی سمجھنی چاہیدی اے کہ دُنیا وچ دکھ دکھ بولیاں دی ساویں تھان دُنیا وچ رہتی تے بولی دے سیندھ وچ ای نابرابری ختم کرن ول قدم ای نہیں ہوسی سکوں ایہہ معاشی تے سیاسی پڑ وچ وی نابرابری ختم کرن ول اک نگر پیر ہوسی۔

(ڈیماہی ”وطن“ کینیڈا دے مارچ اپریل 2007 پراگے وچوں تھورے نال)

ہلے نی مائے ہلے، دو بیری پتر جھلے